

PATAKI VIKTOR

Egy paradoxon ígérete

A lírafogalom változása Borbély Szilárd kritikai munkáiban

Amikor Nietzsche a modern ember pozíciójának, törekvéseinek leírásakor tartalom és forma (belső és külső) kapcsolatának látványos szembenállását hangsúlyozza, akkor a saját múltjától és hagyományától megszabadulni vágyó ember paradox helyzetét mutatja föl, vagyis valójában arról a gyenge és törekény modernségfelfogásról számol be, amely a „történelemtől” – ezáltal „képzéstől” és „tudástól” – való menekülésben véli megtalálni önlegitimációjának alapját.¹ Amíg Nietzsche megfigyelése az általános emberi tevékenységek körére, az életre, örökölt szokásokra és a kulturális gyakorlatra vonatkozik, addig közel egy századdal később Paul de Man – éppen *A történelem hasznáról és káráról* című szöveg belátásai felől – az irodalomtörténet és az irodalmi modernitás meglehetősen problematikus koncepciójának felülvizsgálatára törekszik.² Paul de Man jelzi, hogy az a modernitást meghatározó magatartás, mely úgy kíván a jelen pillanatára tekinteni, hogy a múlttól távolítja el magát, végül mindig távol kerül magától a jelentől is.³ Ennek az önkioltó effektusnak a tapasztalata természetesen már Nietzsche szövegében megmutatkozik, s ezáltal a történelmi tevékenység és a múlt hozzáféréseinek lehetséges módja is revízió alá kerül. Mégis Paul de Man az, aki a „modernitás történelemellenességének paradoxonából” származó kérdéseket az irodalomtörténet és az irodalmi önleírás módszereire és funkcióira (át)helyezve teszi fel, ilyen módon kimutatva az irodalom „sajátosságában” benne rejlő, írott szövegek és empirikus tények differenciájában felszínre kerülő *igazság* és *tévedés* strukturális összetartozását.⁴

Borbély Szilárd irodalomtörténelmi és kritikai tevékenysége talán ebben az irodalom- és kultúrkritikai összefüggésrendszerben mutatkozhat leginkább revelatív vállalkozásnak. Borbély *Hungarikum-e a líra?*⁵ című kötetében ugyanis éppen az a nietzschei gyökerű alapkarakter ismerhető fel, mely a múlt kitartó és örökös faggatásán keresztül méri fel a jelen horizontját. A szerző saját kritikai pozíciójának folytonos relativizálásában, beszédmódjának állandó korlátozásában és felülvizsgálatában pe-

¹ Friedrich NIETZSCHE, *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* = F. N. , *Gesammelte Werke*, Bd. 8, München, Musarion Verlag, 1922, 257–262.

² Paul DE MAN, *Irodalomtörténet és irodalmi modernség*, ford. NEMES Péter = P. d. M., *Olvasás és történelem*, Bp., Osiris, 2002, 75–80.

³ *Uo.*, 80.

⁴ *Uo.*, 95–97.

⁵ BORBÉLY Szilárd, *Hungarikum-e a líra?: Esszék, kritikák*, Bp., Tipp-Cult Kft., 2012.

dig arra a Nietzschénél gyakran előforduló „lánc” metaforára ismerni, mely az ember alapvetően történeti létmódjának cáfolhatatlanságát úgy teszi beláthatóvá, hogy a jelen felőli múlttörlés (és az ezzel együtt járó hagyománytagadás) szándékát a múlt által már eleve láncra vert ember képével írja felül. Borbély összegyűjtött tanulmányai, esszéi és kritikái mindezek mellett olyan tudatosan szerkesztett kötetkompozícióként lépnek elő, amely a Paul de Man-szövegekre jellemző „retorikai logikával” a Borbély számára kihívást jelentő területek, vagy az általa vizsgált problémakörök mélyén meghúzódó *igazságokat és tévedéseket* emelheti ki. Ahogyan a modernitásfogalomba inherensen kódolt, de Man által kimutatott paradoxon esetében, úgy a *Hungarikum-e a líra?* esetében is a kötet címében jelzett paradox kérdés⁶ alapján szerveződik a szövegek (főként az elméleti írások) belső logikája. Borbély kötete tehát olyan kísérletként is felfogható, mely nem „csupán” abban érdekelt, hogy bizonyos poétikai jelenségekre vagy a magyar költészettörténetben megjelenő mintákra és módosulásokra kérdezzen rá, hanem mindenekelőtt abban, hogy olyan fogalmakat és képzeteket problematizáljon, melyek a kétezres évek történelmi-irodalmi perspektívájából csak intézményes keretek által őrzött maradványként tűnnek fel.

Az, hogy a *Hungarikum-e a líra?* eddigi recepciója mindössze három részletező kritikában merül ki, nem jelent mást, mint a kötet értékelésével, irodalomtörténeti-és elméleti szituálhatóságával, valamint módszertani jellegével kapcsolatos tanácstalanságot. A kötet nyitó- és zárófejezetét képező tanulmány és esszé, a *Csokonai és a bordalok* című előadásszöveg, valamint *A Telep valami mása* című, a Telep-csoport jelenségét vizsgáló textus ugyanis olyan szövegcsoporthoz tartozik, amely meggátolja, hogy az olvasó a magyar költészetet tárgyaló, sokszor mindenféle koncepció nélküli kritikagyűjteményekhez hasonló produktumként kezelje a kötetet. Ugyanakkor az is igaz, hogy a Borbély értelmezői módszerében megfigyelhető strukturális széttartás, valamint teoretikus megfontolásainak pontatlansága, sokszor azok teljes hiánya kizárja a konzisztens elméleti és történeti munkaként való azonosíthatóságot. Az efféle tanácstalanság csökkentése érdekében, valamint a kritikai fogadtatásban meghatározó, jelentékeny hallgatást kiváltó „szerkezeti-logikai feszültség” megértésére, feloldására való törekvés miatt jelentkezhet belátható igény arra a vizsgálatra, mely a Borbély kötetét szervező paradoxon megvilágítására vállalkozik. Ennek a paradoxonnak a kimutatása leginkább a *Hungarikum-e a líra?* című kötet első és utolsó szövegének komparatív vizsgálatával modellálható, hiszen ezekben a textusokban rajzolódik ki az egyes kritikák logikai-érvelési alapját képező „elméleti-módszertani” keret.

„A *Hungarikum-e a líra?* szövegei azt vizsgálják, hogy mennyiben tartható a líra kanonikus helye a magyar irodalomban, a líra mint magyar kulturális *unicum* hipotézise, s ez milyen összefüggéseket mutat az intézményrendszer és kánon változásaival,

⁶ Ahogyan erre, a kötet olvashatóságát vizsgálva, Valastyán Tamás kritikája az afirmáció és a szkepszis fogalmaival rámutat. VALASTYÁN Tamás, *A sokszínűség dicsérete*, KULTer.hu, 2013. 07. 10. <http://kulter.hu/2013/07/a-sokszinuseg-dicsereite/> (Letöltés ideje: 2016. január 24.)

valamint az irodalom jelenlegi társadalmi helyzetével.⁷ Gaborják Ádám leírása nemcsak azt teszi egyértelművé, hogy a Borbély-kötet célkitűzései elsősorban a magyar líra pozíciójának, történeti változásainak és kortárs tendenciáinak kérdéseire irányulnak, hanem – ezzel összefüggésben – az is jelentős problémaként merül fel: egyáltalán milyen kihívásokkal szembesül és szembesít napjainkban a legfőbb kulturális értékként áthagyományozott irodalmi beszédmód. Nem véletlenül jegyzi meg a kötet alapvető kutatási irányával, centrális kérdésével kapcsolatban Lapis József, hogy „[a] majd félszáz hosszabb-rövidebb kritikai írásból ugyanis (többféle) válasz kínálkozik eséllyel olyan hiperbolikus kérdésekre is, mint például hogy: »mi a költészet?«”⁸ Innen nézve könnyen belátható, hogy a borbélyi vizsgálat elsődleges fókuszja – témaválasztásából és vitaindító stratégiájából következően – fokozatosan tágul, ezáltal az elemzés olyannyira képtelen befogni kutatásának elsődleges tárgyát (amennyiben az egyáltalán befogható bármilyen markáns elméleti, tematikus és módszertani alapstruktúra nélkül), hogy monografikus igényű tudományos munka helyett végül provokatív kommentárrá módosul. A (sokszor meghökkentőnek tűnő) metaforikus címadás, az elliptikus szerkezetek halmozása, az értelmezői nyelv szaggatottsága, a szintaktikai szerkezetek állandó variálása és a meglehetősen enigmatikus beszédmód alkalmazása csak azt erősítik meg, hogy maga Borbély Szilárd is tudatában van ennek a cirkuláris mozgásnak, vagyis a saját határait permanensen elcsúsztató tárgyterület szorításának.

A kötet nyitótanulmányának (*Hét elfogult fejezet a magyar líráról*) bevezető része egy pragmatikus alakzat alkalmazásával jeleníti meg a polémia alapját képező problémát. A „[h]a azzal a megállapítással kezdeném ezt az írást...”⁹ kezdetű szakasz performatívuma a magyar líra szerkezetét és helyzetét érintő változásokat látványosan összekapcsolja az irodalom önreflexióját, valamint a kulturális intézményrendszer működését – Borbély szerint – jelentősen befolyásoló eseménnyel, Kertész Imre Nobel-díjával. A szakasz felhívását lezáró sor¹⁰ mentegetőzése felől mindenesetre visszaigazolhatóan látszik az, hogy a nyitótextus enthümematikus érvelése egy retorikai alakzat (afféle *dubitatio*) segítségével legitimálja a megnyilatkozás érvényét; a Nobel-díj megidézése pedig olyan *hiperbolikus szerkezet* által megy végbe, mely a rangos elismerés kollektív ismeretét használja fel e retorikai művelet stabilizálásához, s ezáltal a beszéd érvényének kiterjesztéséhez. Ez a leginkább elméleti szövegekre jellemző textuális eljárás meghatározó funkcióvá válik, hiszen a vizsgált probléma körülhatárolásának tudományos módszerétől és indokoltságától való megszabadulást

⁷ GABORJÁK Ádám, *Hungarikum-e vagy?*, Műút, 2012/039, 60–63. <http://www.muut.hu/?p=2425> (Letöltés ideje: 2016. január 24.)

⁸ LAPIS József, *Líra 2.0.: Közelítések a kortárs magyar költészethez*, Bp., JAK – PRAE.HU, 2014, 270.

⁹ BORBÉLY, *i. m.*, 5.

¹⁰ Vö. „[B]izonyára nem is volna meglepő, ha előző kijelentésemet provokatívnak, rosszabb esetben hatásvadásznak tartanák.” *Uo.*

segíti elő. Innen nézve már nem az a kérdés, honnan ered a logikai következtelenség és a motiválatlannak tűnő tematikus összekapcsolás a tanulmányban. Borbély számára az említett művelet tétje ugyanis elsődlegesen nem abban áll, hogy a Nobel-díj átadása következtében felszínre kerülő, (irodalom)politikai anomáliákra reflektálhasson, vagy a magyar próza lehetséges „térnyerését” ellensúlyozza.¹¹

Úgy tűnik, sokkal inkább a líra kanonikus pozíciójáról történő beszéd elvi megte-remtésének lehetősége válik kiemelt feladattá, hiszen e téma vitathatóságához először a lírafogalom társadalmi-kulturális beágyazottsága mélyén meghúzódó ideológiai előfeltevéseket kell feltárni. Ez a megkerülhetetlen függőségi viszony nyilvánvalóvá teszi, miért az intézményi szisztéma, a kultusz és a kánon problémái helyettesítik a líra szerepéről való beszédet. „Vagyis leginkább a magyar irodalom minden mo-za-nata hagyományosan az intézményesülés felé vezet, mint valami kényszer, vagy másként fogalmazva: sors. Az intézményesített kereteken kívül nem létezik magyar irodalom. Azok a szereplők, akik ezen kívül helyezkednek el, [...] nem a magyar irodalom részei.”¹² Az idézett rész hiperbolikus alakzata az említett függőségi viszony, vagyis az egymást kölcsönösen feltételező strukturális összetartozás tapasztalatának szélsőséges kifordításával a kívül-belül kontrapozíciójának¹³ előállításában érdekelt. A szöveg az említett retorikai műveletek által mintegy kerülő úton jut el a modern irodalom és alteritás kapcsolatában megmutatkozó dilemmák feltáráshoz.

Borbély – az intézményesülés történeti formáinak felmérése kapcsán – a magyar irodalomtörténet és irodalomértés társadalmi-kulturális szerepét jelentősen csökkentő folyamatot az emlékezés és felejtés ideológiai elvek által vezérelt működésére vezet vissza. Amikor „a régiség, illetve a modernitás irodalma közötti szakadék elmélyült, szinte teljes mértékben törlődött a felvilágosodás előtti korszak irodalmi emlékezete. Pedig a modern irodalom mindenekelőtt tudat”¹⁴ Borbély megállapítása ezen a ponton ahhoz a jellegzetes, az irodalmi modernség önmeghatározását alkotó paradoxonhoz kerül közel, mely Paul de Man már említett elemzésének súlypontját képezte. A *Régiség szerepe* című borbélyi alfejezet tehát az *Irodalomtörténet és irodalmi modernség* azon belátása felől is olvasható, mely megmutatta, hogy „a történelmi tudás alapját nem empirikus tények képezik, hanem írott szövegek”¹⁵ Nem véletlen, hogy Borbélynál az „emlékkeresés” a lét teljességére, a nyelvre, az írásra, vagyis jelen esetben – Csokonai centrális szerepén keresztül – a Kosztolányi és Weöres nevével

¹¹ Bár a kötet koncepciójához kétségkívül hozzátartozik az is, hogy a lírai megszólalás, a költészeti produk-tum unikális státuszát és jelentőségét megerősítse. Az efféle állásfoglalás szinte kivétel nélkül jelen van az egyes kritikákban, s számos helyen Borbély explicit módon tárgyalja is.

¹² BORBÉLY, *i. m.*, 5.

¹³ Hasonlóan a közismert Paul de Man-féle bel- és külpolitika kifejezésekhez. Paul DE MAN, *Szemiológia és retorika*, ford. FOGARASI György = P. d. M., *Az olvasás allegóriái*, Bp., Magvető, 2006², 14.

¹⁴ BORBÉLY, *i. m.*, 6.

¹⁵ DE MAN, *Irodalomtörténet és irodalmi modernség, i. m.*, 97.

fémjelzett költészeti teljesítményre irányul. Kosztolányi és Weöres jelentősége¹⁶ talán mindenekelőtt abban jelölhető ki, hogy műfaji és formai értelemben is megszólítják a „régiség irodalmát”, s ezáltal újra mozgásba hozzák a törlés áldozatává lett, a felejtés erodáló munkájának kitett manierista-barokk irodalmi hagyományt. Ennek a borbélyi értéképzésnek egyenes következménye, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évekre jellemző poétikai változások, valamint a kortárs magyar líra tendenciái is alapvetően a későmodern korszak – alteritást megszólító kísérleteinek – tükrében érthetőek és ítékelhetőek meg. A rendszerváltást követő időszak költészeti eredménye éppen ezért abban mérhető, hogy főként Térey János és Kovács András Ferenc írásművészetében újra domináns poétikai eljárásá vált „utakat nyitni az időben visszafelé is”. Amikor tehát Borbély a líra társadalmi szerepe és funkcióvesztése kapcsán azt írja, hogy a rendszerváltás után „a költészet többé mintha már nem számított volna országos ügynek”,¹⁷ akkor a vizsgált probléma kettős természetéről nyilatkozik. Egyfelől arról a negatív tapasztalatról ad számot, hogy a magyar kultúra szerkezeti átalakulásában a líra mindinkább elveszíti a 19. században megszerzett rangját s csak kevesek ügyévé válik, másfelől e változás pozitív hozadékát a líranyelv médiumát kisajátító és kontrolláló intézményi hatalom széthullásában látja. Ennek a megosztottságnak az oka elsősorban abban az irodalomértelmezési örökségben keresendő, mely az irodalom, főként a költészet funkcióját valamely külső szempontnak, ideológiai konstrukciónak (például a nemzettudat és a közösségi identitás megalapozásának, megszilárdításának, vagy a marxista szemlélet ábrázolásának, kifejezésének) rendelte alá.¹⁸

Borbély szövegének harmadik, *Hungarikum-e a magyar líra?* című alfejezetében ezt a szerepvárat egy fiktív játék keretében írja vissza a címben is jelzett kérdésbe. Ennek a szituációs játéknak az alapszabálya: a magyar lírát hungarikumként kell kezelni, el kell helyezni a hungarikumok között azért, hogy világossá váljon a „meghatározó jelentőségű nemzeti értékek” közt elfoglalt helye. Ebben az esetben nem a játék eredménye fontos, hiszen „aligha kétséges, hogy poézisünk a sor végén helyezkedne el”.¹⁹ Sokkal inkább figyelemre méltó, hogy a kérdésre adandó hiperbolikus válaszban megjelenik e játék logikáját megbontó egyetlen affirmatív kijelentés: „[a] magyar líra pedig mindenképp védelmet igényel Európában.”²⁰ Ez egyrészt nem más, mint

¹⁶ A szövegből továbbá arra is lehet következtetni, hogy nemcsak Kosztolányi, hanem működése során a *Nyugat* is ezt a feladatot végzi el. Borbély felfogása szerint Kosztolányi lírája főként abban különbözik például Adyétól, hogy utóbbi „radikálisan individualizált líráját paradox módon mégis a közös sors, a kollektívum nevében beszélő hang fedte el és tette megközelíthetetlené a 20. század poétikai alakulása számára”. BORBÉLY, *i. m.*, 7–8.

¹⁷ *Uo.*, 7.

¹⁸ VÖ. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *Irodalomértésünk néhány örökletes előfeltevéseiről* = K. Sz. E., *Történetiség – Megértés – Irodalom*, Bp., Akadémiai, 1995, 5–17.

¹⁹ BORBÉLY, *i. m.*, 9.

²⁰ *Uo.*

Borbély határozott állásfoglalása a „magyarlira”²¹ kérdésében, másrészt – ezzel összefüggésben – a szöveg logikai-retorikai töréspontja. Ettől a ponttól kezdve ugyanis a magyar költéssel kapcsolatos problémákról való beszéd helyét fokozatosan átveszik a magyar líra potenciális útjait feltérképező szövegek: a székszis megadja magát az afirmációnak, a kérdésekkel, erőltetett felvetésekkel, hiperbolikus alakzatokkal élő nyelvet egyre inkább kiszorítja az irodalomtudományi diskurzus mai alakulását követő, elméletileg is reflektált, határozott kijelentéseket alkalmazó beszédmódja.

Ami ebben a textuális-modális változásban megmarad, az nem más, mint az ideológia elleni küzdelem a líra érdek(védelm)ében, pontosabban fogalmazva: a hatalmas diskurzusok összjátékának eredményeként – az irodalomértelmezés módszereiben – megszilárdult minták felszámolására tett kísérlet. Mivel e művelet sikeressége – a már említett strukturális összetartozás miatt – alapvetően kétes, ezért Borbély számára a további vizsgálat alapját az útkeresés képezi. Tehát olyan törekvés, melynek célja az, hogy a magyar költészet megkerülhetetlen szerepe mellett érveljen. A tanulmány következő két alfejezete (*A lírakritika és A líraértés sémái*) e kísérlet jegyében próbálja megtalálni a líra „rejtett tartalékait” a kritikairás és a líraértelmezés nyelvében. A két terület Borbély szerint annyiban közös, hogy „[a]z itt kidolgozott lírakritika az irodalomtudományi koncepciók tehertételét, a kritikai nyelv behatároltságát és a múlthoz való hozzáférés preferenciáinak feltételeit viseli magán. Az egyre inkább elnehezdedő értelmezői nyelv az akadémiai és egyetemi világon túl alig tud hatást kifejteni, vagy olvasókat toborozni”²². Az olvasó ezen a ponton bizonyára összezavarodik, hiszen nem csak az idézett rész, hanem a két alfejezet argumentációja alapján is úgy tűnik, hogy az irodalomtudomány feladata a költészet népszerűsítése volna – ez azonban nehezen képzelhető el bármilyen intézményi keretrendszer nélkül. Borbély érvelési módszere itt mintha egyszerre ellene fordulna az eddig lefektetett szabályoknak, ugyanis meglehetősen ideologikus irányelvek alapján instrumentalizálja a tudományterület feladatait és funkcióit azért, hogy megteremtse a magyar líra primátusát a különböző irodalmi közlésformákkal szemben. Ez valójában nem lenne más, mint a költészet 19. századbeli státuszának nosztalgikus visszakövetelése, amely igényt Borbély éppen arra hivatkozva utasította el, hogy „[a] magyar irodalmi hagyomány egyébként is nehezen visel el a líra szervezőelveként mást, mint a nemzeti sors megjelenítését és annak allegóriáit”²³. Az efféle önkényes rekonstrukció gyanújának és kockázatának elkerülése érdekében a szöveg az inverzió és a megelőzés retorikai alakzatait használja azért, hogy a lírafogalom sikertelen „megtisztítása” helyett a magyar irodalom minden területén bizonyíthatóan a lírai megnyilatkozás kiemelkedő szerepét.

Kétségtől sok múlik ezen a khiasztikus műveleten, mert ez nem tagadja ugyan az intézményi szerkezet ideologikus előfeltevéseit, mégis mintegy belülről vonja reví-

²¹ A jelzős szerkezet névszóvá alakítása a szerzői intenció felől is igazolható. Vö. LAPIS, *i. m.*, 273.

²² BORBÉLY, *i. m.*, 11.

²³ *Uo.*

zió alá azokat; a líra ebben a specifikus helyzetben pedig azt a mechanizmust jelenti, amely az irodalom intézményrendszerét egy önmagát megbontó szisztémává változtatja. Ebből következően a rendszerváltás körüli jelentős kulturális, az irodalom bel- és külpolitikáját egyaránt érintő átrendeződés is a költészet kanonikus pozíciójában bekövetkező módosulásoknak köszönhető – legalábbis a szöveg logikai-retorikai íve szerint erre lehet következtetni. Tehát a magyar líra szerepvesztése itt olyan szükség-szerű (már-már üdvtörténeti) folyamatként jelenik meg, melyben a – veszteség nélkül nincs nyereség elve szerint – a költészet azért vonja meg önmagától saját rangját, hogy végső soron ne csak a „magyarlíra” fogalmat, hanem az irodalom belső szerkezetét is megtisztítsa az ideológia maradványaitól. *A líra foltozott hálója* című alfejezet érvelési sémája szerint ugyanis a nyolcvanas- kilencvenes évek prózapoétikájának szerkezeti módosulásaiban egy „rejtett lírapoétika” hatása érezhető. (Ezt egyébként a kritikáirásra vonatkoztatva is érvényesnek tünteti fel a szöveg.)

Mindenekelőtt Mészöly, Nádas, Kertész és Esterházy prózanyelvének alakulásában figyelhető meg a Weöres Sándor-féle, főként az intertextualitás és a költői szerep fogalmi köré épülő poétikai eszköztár alkalmazása. *A líra mint kritika* című alfejezetben pedig már a magyar líra rejtett önmozgása is egyértelműen megmutatkozik, hiszen ebben az esetben nem csak arról van szó, hogy a költészet a próza szűrőjén keresztül szerzi meg új pozícióját, hanem az alábbiakról is: „[a] líra az irodalmi rendszer kritikájává vált. A magyar líra alakulástörténetének eddig körvonalazott alakulása az elmúlt két-három évtizedben a költészetet a magyar irodalmi hagyomány kritikájává avatta.”²⁴ Ebben a felfogásban tehát a magyar líra mint az irodalmi kommunikáció csúcsteljesítménye jelenik meg azért, hogy az ideológiai konstrukcióktól és az intézményesülés normatív feltételeitől egyaránt megszabadulva az irodalom rendszerét is újraszervezze.

Innen nézve már könnyen belátható a borbélyi koncepció bukása. Nem csak arról van ugyanis szó, hogy az elliptikus, hiperbolikus retorikai manőverek által kieszközölt konklúziók nem védhetőek, nem igazolhatóak vissza történeti és archeológiai vizsgálatok hiányában. Sokkal inkább arról, hogy a szövegben megképződő retorikai-érveléstechnikai paradoxon megjelenésekor megbomlik a textus logikai struktúrája. A lírafogalom társadalmi-kulturális beágyazottsága mélyén meghúzódó ideológiai előfeltevések feltárásának helyére a líra kiemelt státuszának biztosításához szükséges, hasonlóan ideologikus konstrukció kerül. Ebben az esetben ugyanaz elmondható, amit maga Borbély fogalmaz meg Margócsy István Petőfi-könyve kapcsán: „[a]z itt felállított [...] szerep-tulajdonítás – ennek az értelmezési módnak és az így felállított tipológiának a vitatása nélkül – ellene dolgozik a könyv által képviselt [...] értelmezői stratégiának. Ezen a ponton Margócsy István [...] foglyává válik egy rövid időre annak az értelmezői stratégiának, amelynek a lebontásán dolgozik.”²⁵

²⁴ Uo., 17.

²⁵ Uo., 34.

A *Hungarikum-e a líra?* kötetben megnyilvánuló interpretációs stratégia az irodalomértelmezési eljárások ideologikus maradványainak felszámolására tett kísérlet során úgy fordul önmaga ellen (hiszen diszkurzív pozíciója hasonlóan ideologikus), hogy nem csak „rövid időre” válik foglyává saját módszerének, hanem mindvégig az is marad. A nyitótanulmány struktúrájában előálló paradoxon ugyanis olyan feszültséget eredményez, mely az egész kötet felépítését döntően meghatározza. Annak az egyébként nehezen kialakított beszédmódnak, mely ideológiailag szervezett rendszert kíván megbontani, s eközben maga is ennek alrendszerévé válik, önmagával szemben is szükségszerűen gyanúval kell élnie. Ennek következményeként a kötet kritikáiban szinte kivétel nélkül ez a szkepszis uralkodik el, s ezáltal Borbély szövegei egyszerre lesznek az önvizsgálat dokumentumaivá is. Ez jól láthatóan megmutatkozik abban, hogy az egyes kritikák alapproblémáit az esztétikaideológiai értelmezés kényszere jelöli ki, vagyis szinte minden szöveg vizsgálati fókuszát az ideologikus minták (kulturpolitikai-társadalmi anomáliák) feltárásának igénye alakítja, azonban – ezzel egyidejűleg – a saját diszkurzív pozíció leleplezésére is sor kerül. (A Petőfiről, József Attiláról vagy éppen Illyésről szóló írások kétségtelenül a legérdekesebb példái ennek a folyamatnak.) Az önvizsgálat működését azonban olyan látens osztoottság is jellemzi, mely mintha a határozott tagadáson kívül olvasás és írás, beszéd és hallgatás szétválasztásával kísérelné meg elfedni a saját beszédben megmutatkozó ideologikus mintákat – ahogyan ez *A huszonhatodik évről* szóló írás egyik, meglehetősen apologetikus lábjegyzetében is olvasható: „[...] nem ideologikus kizárások mozgatnak, pusztán a számomra idegen textuális jelrendszer megfejtésével járó kényelmetlenség zavar. De mivel neurotikus vagyok, gyanakszom magamra, és az önmegfigyelés érdekében is kötelességszerűen olvasok.”²⁶ A híres gadameri maxima értelmében azonban olvasás és írás korrelatív viszonyában az mutatkozik meg, hogy az olvasás műveletével éppen azt hagyjuk beszélni, ami le van írva.²⁷ Borbély számára pedig, úgy tűnik, pontosan ebben áll az igazi kihívás: miként lehet úgy beszélni, vagy éppen hallgatni valamiről, hogy ne annak nyelvén hallgatnánk vagy beszéljünk.

A *Hét elfogult kommentár a magyar lírához* című zárófejezet úgy kapcsolódik a kötet nyitófejezetéhez (tíz év távlatából), hogy annak belátásait, ahhoz fűződő viszonyát már a címvariáns is megjeleníti. Filológiai értelemben ez a szöveg kommentárként a *Hét elfogult fejezet a magyar líráról* állapotváltozásának tudásáról közvetít,²⁸ a líráról a lírához történő (határozói funkció)váltásban pedig az újonnan szerzett modalitás és beszédpozíció ismerhető fel. Ebben a szövegben már nincsenek olyan – sem látványos, sem pedig rejtett – retorikai műveletek, melyek a magyar líra kiemelt pozícióját kívánják védeni vagy megteremteni. Sokkal inkább annak magyarázata történik, hogy

²⁶ Uo., 44.

²⁷ Lásd Hans-Georg GADAMER, *Hören – Sehen – Lesen* = H-G. G., *Gesammelte Werke*, Bd. 8., Tübingen, J. C. B. Mohr, 1993, 271.

²⁸ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Filológia az irodalom előtt?*, It, 2008/3, 326–328.

a „minden döntésünk egyben politikai döntés is”²⁹ deklaratív ítélete alapján, miként értelmezhető egyáltalán a líra, mi annak funkciója az internet és a web2 mediális környezetében. Talán ez az a kérdés, mely a lemondás és az elbúcsúztatás gesztusa (*Egy kánon vége* és *A folyóiratkor vége* című alfejezetek) után a történő irodalom szempontjából a leginkább jelentős problémaként tűnik fel. Borbély azonban ezt a lehetőséget már nem kezdi vizsgálni, valamint a kötet címére, vagyis a kötet koncepcióját szervező kérdésre, úgy tűnik, nem is keresi a „választ”: „Én nem tudom a választ. Ha nem az, akkor csak nekünk fontos. Vagyis nem eleve érték, hanem mi tesszük azzá.”³⁰ Amikor ez a „mi” csupán a költőket, a kevés olvasót és a Janus Pannonius-díj elvesztegetett lehetőségét foglalja magában, akkor „azonban a líra már nem része a hatalmi konstrukciók működésének. Vagyis nem képvisel értéket a magyarok számára sem”.³¹ A hatalmi konstrukciók és az értékek közti megfeleltetés látszólag abba az irányba mutat, hogy a szöveg többé nem tartja fenn a további érvelés alternatíváját, s nem törekszik a magyar líra újraszituálására, vagy az ideologikus maradványok eltávolítására. Azonban azzal, hogy a szöveg logikája szerint a magyar líra (már) nem része a nemzet ideologikus konstrukciója által kialakított értéktárnak, sikeresen kiírja magát a hatalmi diskurzus rendszeréből. Mivel a *kommentár* utolsó sora egy kérdéssel („És akkor a költők hova álljanak?”) zárul, nem a teljes visszavonulás jellemzi a szöveget, hanem sokkal inkább feltárja magát a további kommentárok és kérdések számára.

Borbély Szilárd *Hungarikum-e a líra?* című kötete a magyar líra kanonikus pozíciójának értelmezésével számos olyan *igazságra* és *tévedésre* mutatott rá, melyek azóta meghatározónak bizonyultak a kortárs magyar költészet vizsgálatában. A kötetet szervező paradoxon maga is *igazság* és *tévedés* strukturális összetartozását viszi színre, azonban éppen ennek köszönhető Borbély kritikai tevékenységének radikális átalakulása. Borbély nyelve és szövegalkotási technikája az aporetikus gondolkodás módszerével együtt pontosan azt a hiányt tölti be, amely a magyar lírakritika mulasztásából keletkezett. Olyan beszéd helyét tehát, mely váratlan metaforikus azonosításával, paradox logikai-retorikai műveleteivel bizonyosan képes erős hatást kifejteni és olvasókat toborozni.³²

²⁹ BORBÉLY, *i. m.*, 213.

³⁰ *Uo.*, 216.

³¹ *Uo.*, 217.

³² Lapis József korábban hivatkozott *Líra 2.0* című könyve alapján elmondható, hogy Borbély kötete mindenképpen hivatkozási alapjául szolgál a kétezres évek poétikai átrendezését tárgyaló vizsgálatoknak.

VIKTOR PATAKI

The Promise of a Paradox

The Transformations of the Concept of Poetry in the Critical Works of Szilárd Borbély

The critical reviews and articles of Borbély Szilárd are collected in the volume *Hungarikum-e a líra?* The central question of this book is whether the canonical position of Hungarian poetry is relevant or exists at all. Besides the books of certain authors, this volume inquires into different poetical forms, patterns and modifications in the history of Hungarian poetry, which are subordinated to the ideological discourse, beyond the system of literature. In my study I try to reveal the blindness and insights of Borbély's reading, and moreover I try to show how the foregoing ideological figure, which Borbély tried to eliminate, can be basically rewritten into Borbély's concept by the arrestive paradox that constitutes the structures and methods of his book. Hence I attempt to reveal 'Borbély's unique voice' that configures the language and narrative technique of his book. My aim was to present the merits of his volume and find its place in the author's oeuvre.